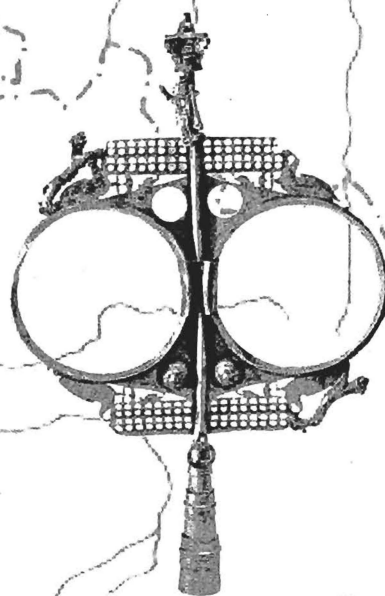

2005/084

ROMEINENDAG

JAARLIJKS BELGISCH CONGRES VOOR ROMEINSE ARCHEOLOGIE

JOURNEE D'ARCHEOLOGIE ROMAINE

CONFERENCE ANNUELLE BELGE D'ARCHEOLOGIE ROMAINE

BRUSSEL 19-04-2008 BRUXELLES

EEN NOODOPGRAVING AAN DE VERMEULENSTRAAT TE TONGEREN - 1

Alain VANDERHOEVEN & Geert VYNCKIER

De verbouwing tot kantoren, appartementen en een ondergrondse parking van de voormalige 'Gemeentelijke Jongens Teekenschool' uit 1867 (SCHLUSMANS, 1990, p. 212-213), gelegen op de hoek van de Pliniuswal en de Vermeulenstraat te Tongeren, was aanleiding tot het organiseren van een noodopgraving. Het veldwerk werd door het VIOE in de periode van september 2005 tot maart 2006 uitgevoerd. De toenmalige Afdeling Monumenten en Landschappen had in de bouwvergunning een periode van 6 maanden voor archeologisch onderzoek laten opnemen en waakte over de toepassing van deze voorwaarde. Het terrein bevindt zich binnen zowel de 2de- als de 4de-eeuwse omwallingen en ligt centraal in een stratenblok van de Romeinse stad. We mochten ons bijgevolg verwachten aan sporen uit de gehele Romeinse periode. In het verleden werden bovendien in de omgeving bij werken reeds incidenteel goed bewaarde Romeinse architectuurresten waargenomen, echter zonder dat dit tot noodopgravingen, die naam waardig, aanleiding heeft kunnen geven (VAN DE WEERD, 1919 ; ULRIX, 1963, p. 196-197 ; VANVINCKENROYE, 1985, p. 57 en afb. 29 ; NOUWEN, 1997, p. 110). Daar het terrein vlakbij de stadsmuur en aarden wal uit de 13de eeuw lag en het tot in de 19de eeuw van de tuinen van de Tongerse Kanunnikenhuizen deel uitmaakte (BAILLIEN, 1979, p. 59-60), mochten we ervan uitgaan dat het Romeinse bodemarchief er relatief ongestoord zou zijn. Dit bleek voor het westelijke gedeelte van het terrein ook zo te zijn, maar in het oostelijke gedeelte hadden diverse recente, 19de- en/of 20ste-eeuwse uitgravingen plaatsgevonden, mogelijk verband houdend met de aanleg of verbouwing van de reeds vermelde gemeentelijke school. We hebben de opgraving dan ook beperkt tot een zone van ca. 9 m x 16 m (144 m²) in het westelijk gedeelte van het terrein (fig. 1).

Vrijwel alle aangetroffen palenrijen, muurfunderingen, greppels en kuilen respecteren de oriëntatie van het Tongerse stratenet. Tot de oudste sporen hoort een ca. 1,5 m brede en 1 m diepe gracht met een komvormig profiel. Ze is O-W-georiënteerd en kan in het ZO gedeelte van het opgravingsterrein over een afstand van ca. 16 m gevolgd worden. Ze wekt de indruk op haar meest westelijke punt in zuidelijke richting af te buigen. In het NO gedeelte is een greppel aangetroffen, die stratigrafisch eveneens tot de oudste sporen kan gerekend worden. Ze is ca. 0,80 m breed, 0,50 m diep en is over een afstand van een 2-tal m bewaard gebleven. Deze greppel is N-Z-gericht.

De opgegraven zone lijkt voor het grootste gedeelte van de Romeinse tijd open terrein te zijn geweest. Daarop wijzen op de eerste plaats het groot aantal kuilen dat we hebben aangetroffen. Die kunnen onmogelijk binnenshuis zijn aangelegd. Op de tweede plaats bestaat de stratigrafie vrijwel volledig uit ophogingslagen met nederzettingsafval. Lemen vloerniveaus zijn uiterst zeldzaam en betonvloeren zijn helemaal afwezig. Voor een opgraving die zich in het centrale gedeelte van een woonblok bevindt beantwoordt dit aan de verwachtingen. De constructiesporen en het aantal bouwfasen neemt immers globaal toe, naarmate men dichterbij de straten komt.

Niettemin heeft de opgraving aan de Vermeulenstraat 1 toch sporen van houtbouw en steenbouw aan het licht gebracht. Maar in de vele geregistreerde paalkuilen is onvoldoende samenhang om er plattegronden of delen van plattegronden mee te kunnen reconstrueren. Mogelijk behoorde een deel ervan tot lichte en tijdelijke beschuttingen of bouwsels die als opslag- of werkplaats gediend hebben. Twee duidelijke rijen van paalkuilen vallen op. In het westelijk gedeelte van het opgravingsterrein tekent zich een opvallende N-Z-gerichte rij van diep ingegraven palen af. Uit de overlapping van sommige paalkuilen kunnen twee, mogelijk zelfs drie fasen afgeleid worden. Deze palenrij heeft m.a.w. een lange levensduur gekend. Ze

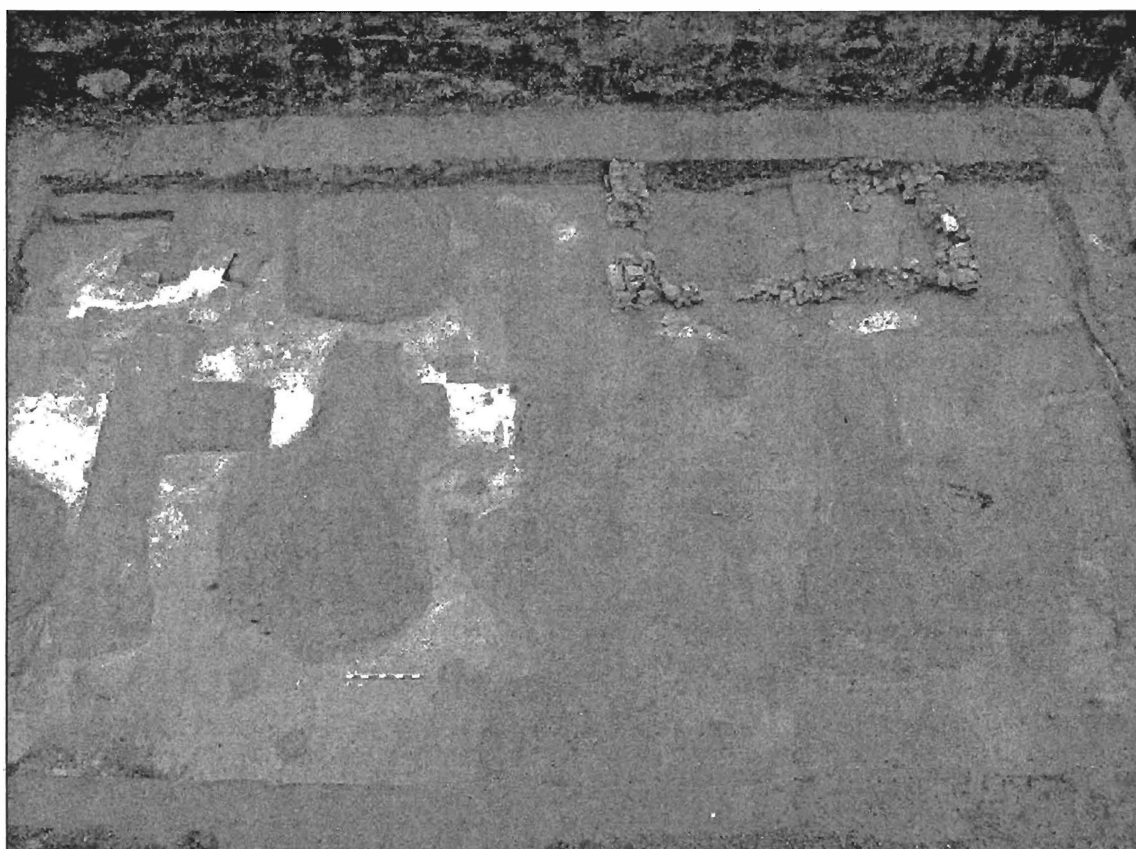

Fig. 1 : Tongeren, Vermeulenstraat 1 : overzicht van de sporen, gezien vanuit het noorden.

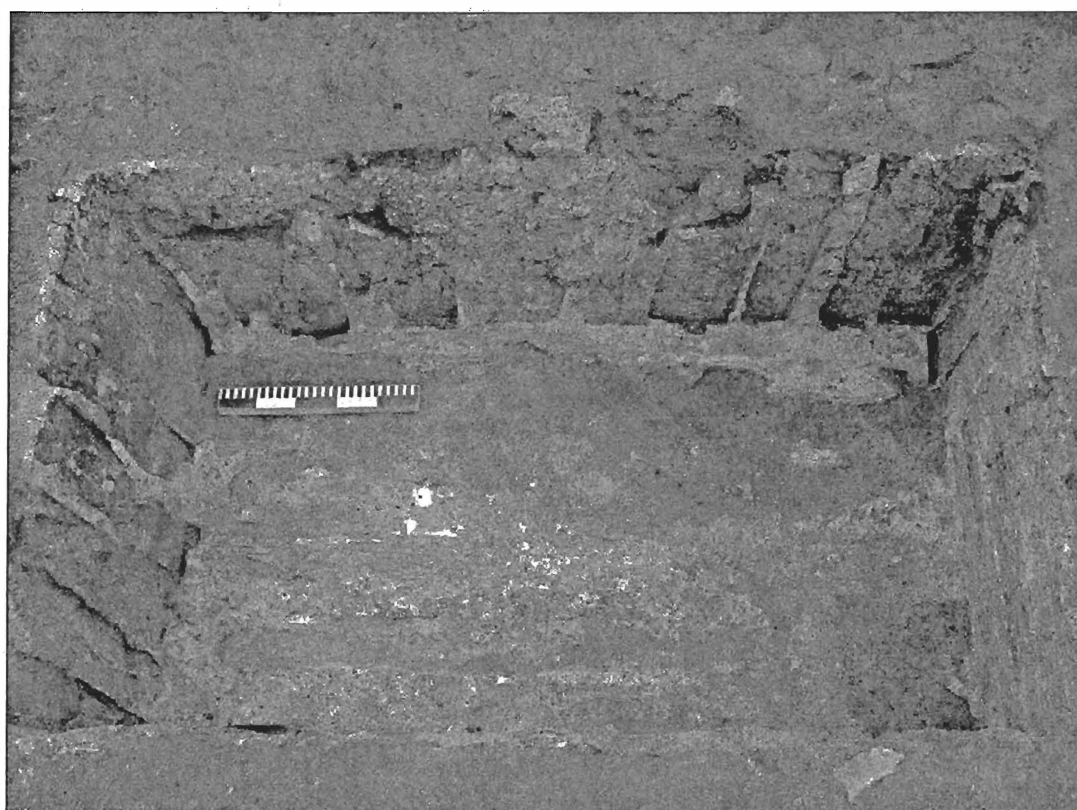

Fig. 2 : Tongeren, Vermeulenstraat 1 : houten kalkkuil uit de 3de of 4de eeuw.

is over een afstand van ca. 7 m bewaard, geeft uit op de NO-hoek van een nog verder te bespreken steenbouw, houdt daar bijgevolg mee verband en functioneerde misschien als perceelsscheiding van dit pand. In het zuidelijk gedeelte van het opgravingsterrein bevindt zich een tweede opvallende, enkelvoudige palenrij, waaraan eveneens herstellingen zijn uitgevoerd. De rij is O-W-georiënteerd en over de gehele lengte van de werkput, een afstand van ca. 16 m, bewaard gebleven. Ze lijkt jonger te zijn dan de nog te bespreken steenbouw en heeft een perceel ten zuiden van de opgraving afgebakend waarop in de 3de en/of 4de eeuw wellicht gebouwen of bijgebouwen hebben gestaan. Een indirecte aanwijzing voor het bestaan van deze gebouwen in de onmiddellijke nabijheid van het opgravingsterrein is de vondst van een nog half gevulde kalkkuil in de ZO-hoek van het terrein. Ze is ca. 2 m x 1,10 m, ca. 0,70 m diep en volledig in hout gemaakt, zoals blijkt uit de plankindrukken in de vier zijden en op de bodem van de kuil (fig. 2).

In de ZW-hoek van het terrein zijn de enige sporen van een steenbouw aangetroffen. Het gaat om de noordelijke (voor ?)gevel van een rechthoekig en éénbeukig gebouw, met een breedte van ca 4 m en een onbekende lengte. Het gebouw strekt zich verder ten zuiden van de opgraving uit. Op grond van de bewaard gebleven funderingen kan men tot het bestaan van minstens twee bouwfasen besluiten. In een eerste fase is het gebouw op stenen pijlers gefundeerd, waartussen naar alle waarschijnlijkheid houtlemen wanden hebben gestaan. In een tweede fase is de ruimte tussen de pijlers met een stenen fundering aangevuld, waarop vermoedelijk een stenen sokkelmuur met een houtlemen bovenbouw heeft gestaan. Op één plaats is de aanzet van de stenen sokkel nog bewaard gebleven. Een onderbreking in de stenen fundering in de oostelijke wand wijst misschien op de plek van de ingang. Binnen de plattegrond is nog één excentrisch gelegen, ondiepe pijlerfundering aangetroffen, waarvan niet meer is uit te maken of het om een dakdragend element van het gebouw of om een fundering van één of ander werkplatform gaat. De functie van het gebouw is niet duidelijk. Mogelijk is het een werkplaats, misschien zelfs voor metaalbewerking. In de zone ten noorden van de constructie zijn immers drie kleine oventjes opgegraven en in sommige puinlagen en kuilvullingen bevinden zich metaalslakken en resten van smeltkroezen die respectievelijk op ijzer- en bronsbewerking in de onmiddellijke omgeving wijzen.

De meest recente, in het werkvlak zichtbare sporen uit de Romeinse tijd zijn door een ca. 2 m dik pakket zgn. zwarte grond afgedekt. De bovenste 80 cm zijn tijdens de bouw van de 19de-eeuwse school tot stand gekomen. Het daaronder gelegen pakket bestaat uit twee verschillende ophogingen. Bovenaan betreft het een ca. 70 cm dikke zwarte laag, onderaan een ca. 50 cm dikke bruine laag. Zowel de zwarte als de bruine ophogingslaag hebben we in horizontale pakketten van 10 cm dik bemonsterd. De uitgezeefde monsters uit de zwarte laag leveren Romeinse, laat- en postmiddeleeuwse vondsten op. In de bruine laag bevindt zich alleen Romeins materiaal. Opvallend is de aanwezigheid van kleine aantallen 4de-eeuwse vondsten, ondanks het feit dat we geen sporen aan deze periode hebben kunnen toeschrijven. Het valt ook op dat de zeefresidus van deze laag veel extreem gefragmenteerde verbrande leem bevat. Tijdens de registratie van de putwandprofielen hebben we ook kunnen vaststellen dat onderaan de bruine laag op enkele plekken zwaar verbrokkelde gele en grijze lagen te zien zijn. Dit zijn ongetwijfeld de jongste Romeinse loopvlakken die door latere menselijke graafactiviteiten en bioturbatie vrijwel volledig in de bruine laag zijn opgenomen en tijdens de opgraving in het vlak niet meer te herkennen zijn. Zo zouden de talrijke fragmentjes verbrande leem in de zeefresidus wel eens de laatste Romeinse brandlagen (3de en/of 4de eeuw) kunnen zijn, die op een gelijkaardige wijze tot de bruine laag gehomogeniseerd werden. Tot slot moet de aanwezigheid van kleine hoeveelheden 4de-eeuwse vondsten ons alert maken voor de aanwezigheid van laat-Romeinse bewoning in de nabijheid van het opgravingsterrein. Het is duidelijk dat achter het dikke pakket zwarte grond in Tongeren, zoals elders, een complexe wereld schuilgaat (VERSLYPE & BRULET, 2004).

Bibliografie

- BAILLIEN, 1979 : H. BAILLIEN, Tongeren. Van Romeinse civitas tot middeleeuwse stad, *Maaslandse Monografieën*, 29, Assen, 1979.
- NOUWEN, 1997 : N. NOUWEN, Tongeren en het land van de Tungri (31 v.Chr. – 284 n.Chr.), *Maaslandse Monografieën*, 59, Leeuwarden – Mechelen, 1997.
- SCHLUSMANS, 1990 : F. SCHLUSMAN, Bouwen door de eeuwen heen. *Inventaris van het cultuurbezit in België. Architectuur*. Deel 14n 1. Provincie Limburg, arrondissement Tongeren, kantons Riemst – Tongeren, Turnhout, 1990.
- ULRIX, 1963 : F. ULRIX, Nieuwe bijdragen tot de kennis van het Romeins stadsplan van Tongeren, *Het Oude Land van Loon*, 18, p. 193-208.
- VAN DE WEERD, 1919 : H. VAN DE WEERD, Opgravingen in de tuin van het Koninklijk Atheneum te Tongeren, *Bulletin de la Société Scientifique et Littéraire du Limbourg*, 34, 1919, p. 17-43.
- VANVINCKENROYE, 1985 : W. VANVINCKENROYE, *Tongeren Romeinse stad*, Tielt, 1985.
- VERSLYPE & BRULET, 2004 : L. VERSLYPE en R. BRULET, Terres noires. Dark earth. Actes de la table-ronde internationale tenue à Louvain-la-Neuve, les 09 et 10 novembre 2001, *Collection d'Archéologie Joseph Mertens*, XIV, Louvain-la-Neuve, 2004.

Contact

A. VANDERHOEVEN : alain.vanderhoeven@rwo.vlaanderen.be

EEN NOODOPGRAVING AAN DE VERMEULENSTRAAT TE TONGEREN - 2

Alain VANDERHOEVEN & Geert VYNCKIER

Aansluitend op het terrein waarop in 2005 en 2006 de noodopgraving van de Vermeulenstraat 1 werd uitgevoerd, werd voor 2007 de bouw van een ondergrondse parking van ca. 19 m x 28 m (532 m²) gepland. Het Agentschap R-O Vlaanderen legde de eigenaar en bouwheer een opgravingsperiode van 3 maanden op. Het VIOE voerde daarop van februari tot april 2007 een noodonderzoek uit. Hoewel het terrein aan de Vermeulenstraat 2 meer dan 3,5 maal groter was dan het terrein aan de Vermeulenstraat 1, was slechts half zoveel tijd beschikbaar om het onderzoek uit te voeren. De wijze van opgraven moest dan ook aan deze omstandigheden worden aangepast. We besloten machinaal vier werkvlakken aan te leggen, een eerste op het niveau waarop de antieke sporen zichtbaar werden, het laatste op de diepte waarop de natuurlijke ondergrond zich aftekende. De tussenliggende vlakken werden willekeurig, maar in de diepte op gelijke onderlinge afstand aangelegd. Alvorens een nieuw vlak machinaal aan te leggen werden de op het vorige vlak zichtbare sporen ca 10 à 20 cm diep doorgespit om de vondsten in te zamelen. Toen het onderste vlak bereikt was, resteerde nog tijd om in de westelijke helft van het terrein alle kuilen en greppels te couperen en volledig op te graven. In de oostelijke zone werden de bovenste 10 à 20 cm van de sporen nog doorgespit om de vondsten in te zamelen. Op een vernielde zone van ca. 0,5 m diep na bevindt de rest van deze sporen zich in principe nog onder de vloer van de nieuw gebouwde ondergrondse parking. In de westelijke zone werden de niet door Romeinse en postmiddeleeuwse graafwerken verstoorde gedeelten van de natuurlijke ondergrond in blokken van 50 cm x 50 m x 30 cm uitgezeefd, om de artefacten van een prehistorische nederzetting, die voor het overige geen zichtbare sporen had nagelaten, te recupereren. Ook de zgn. zwarte laag, die de Romeinse sporen afdekt, werd in het zuidelijk putwandprofiel bloksgewijs in horizontale stroken van ca. 10 cm dik bemonsterd, in de hoop aan de hand van dateerbare vondsten de overgangsniveaus van de midden naar de late keizertijd en van de Romeinse naar de middeleeuwse periode te kunnen achterhalen.

Het opgravingsterrein bevindt zich binnen de Romeinse stadsmuren van zowel de 2de als de 4de eeuw en ligt vrijwel centraal in een insula. In het verleden zijn in deze insula herhaaldelijk goed bewaarde bewoningssporen uit de Romeinse tijd waargenomen. Tot echte noodopgravingen is het evenwel nooit kunnen komen (VAN DE WEERD, 1919 ; ULRIX, 1963, p. 196-197 ; VANVINCKENROYE, 1985, p. 57 en afb. 29 ; NOUWEN, 1997, p. 110). Het terrein was aan de noordzijde door de 13de-eeuwse stadmuur begrensd en in die tijd afgedekt door de aarden wal die achter die muur was aangelegd (BAILLIEN, 1979, p. 53 en afb. 18). Sporen uit de middeleeuwen kunnen we bijgevolg niet verwachten. Uit de postmiddeleeuwse periode dateert een beperkt aantal kuilen en een tweetal waterputten die waarschijnlijk deel uitmaakten van de bewoning aan de nabijgelegen Hasseltsestraat of Hemelingenstraat. Voor het overige is het Romeinse bodemarchief ongestoord tot ons gekomen (fig. 1).

Vrijwel de gehele opgravingszone is door elkaar overlappende kuilen uit de vroege en midden keizertijd in beslag genomen. In de westelijke helft van het terrein is de sporendichtheid iets lager dan in de oostelijke. Rijen paalkuilen verraden dat in die vroege tijd zeker houten gebouwen op het terrein hebben gestaan, maar het grootste gedeelte ervan is bij de aanleg van latere kuilen weggegraven. Een beperkt aantal haarden en oventjes wijst erop dat in of naast deze houten constructies ambachtelijke activiteiten hebben plaatsgegrepen. Bijzonder is een oven die in een liggend dolium is aangelegd. Opvallend is ook een boven een oudere kuil nagezakt loopvlak dat uit zorgvuldig neergelegde amfoorfragmenten is opgebouwd (fig. 2).

Fig. 1 : Tongeren, Vermeulenstraat 2, overzicht van de sporen, gezien vanuit het noorden.

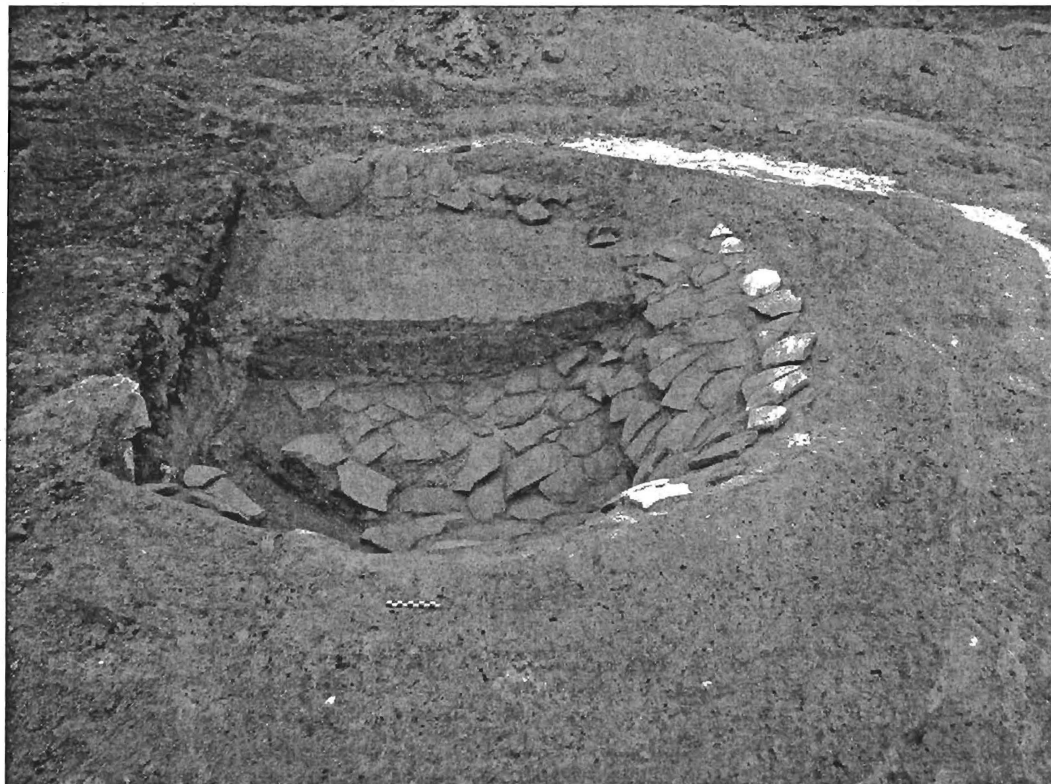

Fig. 2 : Tongeren, Vermeulenstraat 2, boven een oudere kuil nagezakt loopvlak, van amfoorschreven gemaakt.

Al deze oude sporen worden doorsneden door muurfunderingen en afgedekt door vloeren van een grote steenbouw uit de 2de eeuw en de 3de eeuw, waarin plaatselijk verschillende bouwfasen herkenbaar zijn. De opgegraven zone bevindt zich als het ware midden in de plattegrond van dit gebouw. Het is mogelijk dat de oostelijke buitengrens aan de oostrand van het terrein is bereikt. Alle muren, funderingen of uitbraaksporen lijken verband met elkaar te hebben. We staan bijgevolg voor de resten van één grote stadswoning.

Vrijwel de gehele zuidelijke zijde van het opgravingsterrein wordt in beslag genomen door een rij van minstens zes vertrekken die in westelijke richting buiten het terrein nog verder loopt. Deze rij wordt aan de noordzijde van oost naar west begrensd door een klein vertrek, een rechthoekige, overdekte ruimte en een rechthoekige open zone. Het kleine vertrek geeft uit op een gang, die op zijn beurt weer toegang geeft tot een open ruimte in het noordoostelijk gedeelte van de opgraving. Ernaast bevindt zich een rechthoekige ruimte die door een wandpijler in de oostelijke muur en door twee in de lengteas geplaatste pijlers in twee beuken wordt verdeeld. Dezelfde ruimte wordt ook nog door twee wandpijlers in de noordelijke en zuidelijke wand in een groter oostelijk en kleiner westelijk vertrek opgedeeld. Ernaast situeert zich een rechthoekige open ruimte, waarin de resten van een grote, maar slecht bewaarde oven zijn aangetroffen. Op grond van de aanwezigheid van deze oven nemen we aan dat het om een open ruimte gaat. In een tweede fase is deze ruimte evenwel afgedekt. Daarvan getuigt een stenen pijler in de lengteas, waarvan de fundering de resten van de oven doorsnijdt. Nog noordelijker zijn de muren of funderingen bewaard van twee grote vertrekken, een smalle gang en aan de overzijde daarvan drie kleinere kamers. Van dit onderdeel hebben we kunnen vaststellen dat het een ingrijpende verbouwing heeft gekend. Een oudere bouwphase, waarin de wanden nog volledig in leem zijn opgetrokken, wordt door een jongere opgevolgd, waarin de wanden uit stenen sokkelmuren met een houtlemen bovenbouw bestaan. De vloeren van de oudere fase zijn van beton, die van de jongere fase van tegulae. In het noordwestelijk deel van de opgraving sluit hierop nog een open binnenplaats aan, die aan de zuidelijke en oostelijke zijde door een galerij is omgeven. De galerij is op haar beurt op diverse plekken van dwarsmuurtjes voorzien.

Aan de oostelijke zijde van de opgraving tekent zich nog net de westelijke rand van een volledig uitgebroken kanaalhypocaust af. Deze hypocaust is aangelegd na de afbraak van de 2de- en 3de eeuwse steenbouw en dateert bijgevolg naar alle waarschijnlijkheid uit de laat-Romeinse tijd. Dat blijkt ook uit het feit dat voor deze constructie allerhand oud bouwpuin is gebruikt en wordt in de toekomst misschien nog bevestigd door de determinatie van een aantal aardewerkscherven dat in de vloerbeton van de kanaalhypocaust is verwerkt. Het is uitzonderlijk in Tongeren laat-Romeinse architectuur aan te treffen, ook binnen de 4de-eeuwse stadsmuur. Met uitzondering van de basilicae onder de huidige O.L.V.-basiliek en van een vermoedelijk badgebouw aan de Sint-Truiderstraat (VANVINCKENROYE, 1971 en 1985, p. 67-70 en afb. 37), kennen we eigenlijk geen bewoningssporen uit die tijd. Het is mogelijk dat de ondergrond in de omgeving van de Vermeulenstraat meer laat-Romeinse bewoningssporen bewaart.

Bibliografie

- BAILLIEN, 1979 : H. BAILLIEN, Tongeren. Van Romeinse civitas tot middeleeuwse stad, *Maaslandse Monografieën*, 59, Assen, 1979.
- NOUWEN, 1997: N. NOUWEN, Tongeren en het land van de Tungri (31 v.Chr. – 284 n.Chr.), *Maaslandse Monografieën*, 59, Leeuwarden – Mechelen, 1997.
- ULRIX, 1963: F. ULRIX, Nieuwe bijdragen tot de kennis van het Romeins stadsplan van Tongeren, *Het Oude Land van Loon*, 18, 1963, p. 193-208.

VAN DE WEERD, 1919 : H. VAN DE WEER, Opgravingen in de tuin van het Koninklijk Atheneum te Tongeren, *Bulletin de la Société Scientifique et Littéraire du Limbourg*, 34, 1919, p. 17-43.

VANVINCKENROYE, 1971 : W. VANVINCKENROYE, Het hypocaustum aan de Sint-Truiderstraat, *Limburg*, 50, 1971, p. 193-203.

VANVINCKENROYE, 1985 : W. VANVINCKENROYE, Tongeren Romeinse stad, Tielt, 1985.

Contact

A. VANDERHOEVEN : alain.vanderhoeven@rwo.vlaanderen.be